

POLOŽAJ MAĐARA U VOJVODINI 1918–1929

Novi Sad, 1981. 281.

(A magyarok helyzete a Vajdaságban, 1918–1929.)

A szerző Újvidéken élő történész. Könyvében érdekes adatokkal szolgál a napjainkban folyó történelmi önvizsgálathoz. Művének hézagpótló szerepe van, hiszen a határon túli, nagyobb tömegekben élő magyarság e részéről áll rendelkezésünkre legkevesebb irodalom. E könyv mellett A. Sajti Enikő Délvidék 1941–1944. (Kossuth 1987.) című munkája is azt a reményt kelti bennünk, hogy legalább a történészek részéről megindult egy folyamat, amely a jugoszláviai magyarság helyzetének jobb megértését szolgálja.

Mészáros Sándor az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlását követő első tíz éven keresztül kíséri végig a jugoszláviai, illetve vajdasági magyarok sorsát. Mondanivalóját, amelyet hat fejezetbe foglalt, három témakörre csoportosíthatjuk:

1. Az 1918 utáni, a magyarokkal szemben alkalmazott nemzetiségi politika, annak tudati és lélektani viszatükröződése a vajdasági magyar lakosság körében.

2. A Magyar Párt működése.

3. A magyarok kulturális helyzete Vajdaságban.

Az első téma bevezetőjeként sok számszerű adatot találunk a háború előtti és alatti állapotokról. Ebből megállapítható a magyarság szociális helyzete.

A század első évtizedének végén az iparban az aktív lakosság mintegy 10%-a dolgozott. A munkásoknak, különösen a szakképzetteknek jóval több, mint 50%-a magyar és német volt. Másrészt ezen a vidéken a magyar lakosság több, mint fele földnélküli agrárproletár volt. A többi (szerb, horvát, német, szlovák, román és zsidó) lakosához viszonyítva a magyarok voltak a legszegényebbek. A könyvből a későbbiek során megtudjuk, hogy a háború után a gazdagabbak és az iskolázottabbak aránytalanul többen települtek át Magyarországra, mint az egyéb társadalmi csoportok. Ezért a vajdasági magyarságnak az új államhatár megvonása után nagyon kedvezőtlen volt a szociális összetétele.

Az első világháború előtt Bácskában, Bánátban és Baranyában az elemi iskolák mellett csak egy fiúgimnáziumban, három polgáriiban és három tanítóképzőben folyt szerb nyelvű oktatás. A háború alatt – írja a szerző – a nemzetiségek, különösen a szerbek a polgári és katonai szervek tömeges üldöztetésének és az internálásoknak voltak kitéve.

Az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlásának napjaiban az ottani magyarság köreiben az a meggyőződés uralkodott, hogy a wilsoni politikai elv – miszerint népszavazással döntik el a vidék területi hovatartozását – nem vezethet Magyarországot széteséséhez. Hiszen az 1910-es népszámlálás adatai szerint a magyar és a német lakosság a népesség 50%-át tette ki, és a demokratikus körökben is bíztak abban, hogy más nemzetiségek között is lesznek olyanok, akik nem akarják a Magyarországtól való területi elszakadást. A szerbek, bunyevácok, szlovákok és románok a települések többségében már nyíltan elutasították Magyarország területi integritását. A szerb katonaság 1918. november 21-én a déli demarkációs vonalig hatolt, amely mint köztudott Temesvár, Baja és Pécs fölött húzódott. A helyzet igen zűrzavaros volt. A fizetési eszköz kettős volt; koronával és dinárral is lehetett fizetni; mind a szerb, mind a magyar szervek egyidőben működtek. A magyar kormánynak a belgrádi fegyverszüneti megállapodás szerint a rendfenntartó szervek (bíróóság, rendőrség) fenntartására joga volt. A magyar és a német lakosság óriási többsége továbbra is a még hivatalban maradt magyar tisztviselők közigazgatási és politikai utasítása alapján cselekedett. Másrészt viszont a legfelsőbb szerb katonai parancsnokság kielégítetlenül látta a magyar hatalom egyes képviselőit eltávolítani, amennyiben ezeknek tevékenysége károsnak ítéltetik meg. A könyvből kiderül, hogy a vármegyék főispánjait, a szabad királyi városok polgármestereit, a jegyzőket és egyéb magasbeosztású tisztviselőket hamarosan eltávolították tisztségükből. A korábbi szűklátókörű magyar nemzeti politika „visszafizetése” rögvest megkezdődött. A bíróságok működése ugyancsak megnehezült, különösen akkor, amikor 1919 elején a bírák és a tisztviselők egy része megtagadta, hogy hűséget esküdjön az új hatalomnak. Erre a hatóságok elbocsájtásokkal és a katonai bíróságok bevezetésével feleltek. A leváltások nem kerültek el Pécs, Baja és Temesvár addigi hatósági szerveit. Ezeket az intézkedése-

ket a magyar lakosság úgy vette, mint a katonai megállapodás tényleges megszegését, és 1918–1920 között állandó politikai tüntetésekkel, sztrájkokkal fejezte ki az új hatalmi intézkedésekkel szembeni nemtetszését. A sztrájkok 1919 januárjában szinte minden városra kiterjedtek. Legnagyobb méreteket Szabadkán öltöttek. A sztrájkokban való részvétel miatt csak a vasutasok közül 1500-at elbocsájtottak, legtöbbszörnek 48 órán belül a demarkációs vonal másik oldalára kellett távozniuk. Az elbocsájtási folyamat nem szűnt meg az év végéig, Újvidéken majdnem minden magyar nemzetiiségű tisztviselő (kb. 400) felmondást kapott. A szerző kiemeli, hogy ebben a korban a Monarchia más területén is forrongó volt a helyzet, de a szerb hadsereg által megszállt területen a sztrájkoknak kizárólag nemzeti jellegük volt, a magyarok, valamint a németek egységesen léptek fel.

A trianoni békeszerződés megkötésével véglegesen eldőlt a határ kérdése. A Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz került területen a magyar lakosság közül csak azok kapták meg az állampolgárságot, akik 1910. január elseje előtt telepedtek le arra a vidékre, továbbá a nem szláv lakosságnak biztosították az opciót, amely határidejét 1922. január 26-ára tették. E rendeletek következtében 40 ezer magyar települt át Vajdaságból. Magyarországon ekkor 150 ezer délszláv maradt, a SZHSz Királysághoz pedig 476 ezer magyar került, ők alkották a délszláv állam lakosságának 3,36 százalékát.

Az első világháborút követően különféle nemzetközi szerződések (pl. a békeszerződések egyes fejezetei) és intézmények születtek, amelyek arra voltak hivatottak, hogy biztosítsák a nemzeti kisebbségek jogait az utódállamokban. (Ezek közül legjelentősebb a Népszövetség.) A szerző számtalan adattal bizonyítja, hogy a belgrádi uralkodó körök kezdetől fogva kijátszották ezeket a nemzetközi szerződéseket, mert „... az egész rendszer azon a törekvésen alapult, hogy eltüntessék a sokéves elmagyarosítás következményét, de közben az uralkodó körök maguk is a nemzeti beolvasztás politikáját követték”. (193. o.) A vajdasági magyarok jogfosztott helyzetben voltak. Íme erre néhány példa. Az 1920-as első választás alkalmával a magyar lakosságtól megvonták a választójogot, mondván, hogy még nem járt le az opció és még nem lehet tudni, hogy ki megy és ki marad. Az 1919–20-as agrárreform alkalmával a nem szláv lakosság kimaradt a földosztásból. (Így a földnélküliek 70%-a magyar lett, a magyar lakosságnak pedig 50%-a volt földnélküli.) Ehhez hasonló nagyságrendű probléma a magyar nyelvű oktatás drasztikus leépítése volt.

Vajdaságban addig az iskolák nagy része egyházi volt, ezek államosítása is főleg a magyar nyelvű oktatás megszüntetése végett történt. 1918 decemberében hoztak egy rendeletet, miszerint minden iskolában, ahol a magyar gyerekek nem képeznek többséget, be kell vezetni az anyanyelvű, azaz a szerb oktatást. A nem szerb nyelvű elemi iskolákban bevezették a kötelező szerbhorvát nyelvoktatást, ill. a történelemnek és a földrajznak szerb nyelven való oktatását. Ami a középiskolákat illeti, az 1923/24-es tanévben magyar tagozat mindössze a nagybecskereki, zentai és a szabadkai gimnáziumban létezett. Újvidéken, Zomborban és Pancsován engedélyezték a polgári, illetve a kereskedelmi iskolákban a magyar nyelvű tagozatokat. Magyar tanítóképző nem volt. Megjelent az Oktatási Minisztérium névkivizsgálásra vonatkozó rendelete is. Eszerint a magyar anyanyelvű gyerekeket, akiknek szláv vezetékneve volt, szerb iskolákba kényszerítették. Később a névkivizsgálást kiterjesztették az anyai ágra is. Következésképpen, azoknál a magyar anyanyelvű diákoknál, akiknél legalább az egyik szülő vezetékneve szláv eredetű volt, az magyar oktatásban nem részesülhetett. „... a név eredetének kivizsgálása következtében a magyar gyerekeknek több, mint a fele kénytelen volt szerbhorvát nyelvű tagozatra iratkozni. Ezek a gyerekek az iskolában csak a cirill betűs írást sajátították el.” (235. o.)

A Vajdaságban Szerbiához képest magasabb adótarifát szabtak ki. A magyarlakta településekre pedig, még vajdasági viszonylatban is magas adót róttak.

A szerző bemutatja azt a folyamatot, miszerint a hatósági intézkedésre az első reagálás a menekülés és az ellenállás, majd a passzív rezisztencia volt. A vajdasági magyar polgárság körében azonban egyre jobban felülkerekedett az az álláspont, hogy ezen a helyzeten is túl kell jutni, és be kell illeszkedni a rendszerbe, az uralkodó körökkel szemben pedig lojalitást kell nyilvánítani. Ennek megvalósítása érdekében megindult a politikai pártszervezés. Többféle elképélés alakult ki. Pl. Jász Oszkár, aki a Tanácsköztársaság leverése után egy ideig Jugoszláviában élt, azt javasolta, hogy a jugoszláviai magyarok osztályhelyzetüktől függően kapcsolódjanak be a meglévő politika pártokba és ott egy autonóm csoportot képezzenek. Végül azok kerekedtek felül, akik a magyaroknak önálló politikai pártot akartak, 1922 szeptemberében Zentán meg is alakult a Magyar Párt.

A párt helyi szervezetei a hatóságok szigorú intézkedéseinek következtében csak lassan alakultak, de végül is létrejöttek, különösen ott, ahol a lakosság többsége magyar anyanyelvű volt. A horvátországi, szlovéniai és a muraközi magyarok a szabadkai szervezethez kapcsolódtak. A párton belül, a szabadkaiak vezetésével az észak-bácskaiak elsősorban a demokratikus jogokért, többek között a földreform módosításáért léptek fel, az újvidékiek pedig a konzervatív klerikális szárnyat képviselték. (A Magyar Párt kitartóan földet követelt a magyar agrárproletariátusnak is. Követelésüket a parlamentarizmus utolsó napjaiban Belgrádban esetleg olyan feltételek közt támogatták volna, hogy a nemzeti kisebbségek is kapjanak földet, de kevesebbet, mint a szlávok és ne Vajdaságban, hanem „Dél-Szerbiában”, azaz Macedóniában.)

A pártvezetők beszédeikben szüntelenül hangsúlyozták a jugoszláv állammal szembeni lojalitásukat. A belgrádi hivatalos körök szemében azonban mindig is gyanús színben tűntek fel, ugyanis azt feltételezték róluk, hogy titkos kapcsolataik vannak a Horthy Magyarország revizionista köreivel. Az időnként Magyarországról jövő röplapok csak fokozták a szerb hatósági szerveknél a vajdasági magyarokkal és pártjukkal szembeni éberséget. Elmondható – hangsúlyozza a szerző –, hogy habár a Magyar Párt vezetőségének egy része érzelmileg hajlott a revizionizmus felé, de a programjukban nem szerepelt ilyen politika. Ellenkezőleg, programjuk polgári radikális célokat tartalmazott, és arra törekedtek, hogy kivívják a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságban élő magyar nemzeti kisebbség zavartalan társadalmi, gazdasági és kulturális fejlődését. 1922-ben arra összpontosítottak, hogy az 1920-as szavazólistára kerüljenek fel a magyarok is. A későbbiekben programjukba iktatták többek között a polgári politikai jogok biztosítását, az elbocsájtások leállítását, az iskolaügyet, a már említett agrártörvény módosítását.

A párt már megalakulását követő első választáson (1923) nem egyedül indult. Szövetkeztek más politikai pártokkal, főleg a szerb radikálisokkal, de tárgyaltak a demokratákkal is. (Ezek az együttműködések nem jártak sikerrel.) A Német Párttal való együttműködést is szorgalmazták, viszont a belgrádi politikai köröktől való félelmük miatt semmilyen kapcsolatot nem létesítettek a horvát pártokkal.

A pártnak nem volt tömegbázisa. A magyarok kb. egyötöde szavazott rájuk. Ennek több oka volt: az uralkodó körök állandóan akadályozták a párt munkáját, a párt főleg polgári érdekeket képviselt, a vezetőség sem volt eléggé egységes. A szerző úgy ítéli meg, hogy mindezért a Magyar Párt nem lehetett eredményes politikai szervezet, működésével nem lett kedvezőbb a légkör Vajdaságban, de azért bizonyos apróbb engedményeket kivívott. A párt az 1929. évi diktatúra bevezetéséig működött, de időközben többször is betiltották.

A szerző legkevesebb teret a harmadik témának, az első világháború utáni magyar kulturális élet bemutatásának szenteli. Bár a kulturális élet megszervezése is igen nehezen ment, mégis ezen a téren kedvező jelenségek is voltak. A magyar színházi élet nehezen indult. A háború kitörését megelőző évben megnyílt Szabadkai Színház színészei a Monarchia bukásakor elmenekültek Szabadkáról, és a Vajdaságban egyetlen hivatásos színész vagy zenész sem maradt. A vajdasági magyar újságok száma viszont kétségkívül kedvező volt, hiszen a régi Jugoszláviában nem kevesebb, mint 44 (napi, heti, havi, szakmai, vallási, stb.) lap jelent meg. Négy napilapot nyomtattak, melyek példányszáma összesen 35 ezer volt. Így minden tizenötödik magyar polgárra jutott egy napilap. Amatőr kultúregyesületek alakultak, melyek közül legjelentősebb a Szabadkán működő Műpártoló Kör és a Népkör, valamint a Zomborban működő Iparos Dalárda. Dalárdák egyéb településeken is működtek.

Az államhatalom – és a könyv nagy erénye, hogy ezzel megismertet bennünket – az 1920-as években a vajdasági magyarokkal szemben politikai elnyomást gyakorolt, de a sajtó terén toleráns volt. A lapok köré tehetséges fiatalok csoportosultak, akik ott az irodalmi élet teremtői és a művelődési élet szervezői lehettek. Munkájuk eredményeként az 1930-as években már jelentős magyar kulturális élet volt a Vajdaságban. A háború után, amikor a nemzetiségek, köztük a magyarok politikai jogai is rendeződtek Jugoszláviában, akkor az ottani magyar sajtó korábbi kiemelten jó helyzete még csak fokozódott. Ennek köszönve, az 1960-as években létrejött az úgynevezett symposion nemzedék, amely akkor a szocialista országokban még egyedülállóan terjesztette a legfrissebb nyugati társadalmi eszméket magyar nyelven.

Kovács Teréz